

ROLAN BART

1915 — 1980.

Rolan Bart je ostavio za sobom desetak knjiga i više članaka i oglada objavljenih u časopisima ili kao posebne brošure. Njegovo delo je neobično raznovrsno, i to u svakom pogledu. Najpre, u pogledu svog predmeta. Bart je pisao o Mišleu, Rasinu, Lojoli, Sadu, Furijeu, Balzaku, Brehtu, Bataju, Solersu, o malograđanskim mitovima i modi, o reklami, pozorištu, književnosti, književnoj kritici, o mitologiji, semiologiji, Japanu, strukturalizmu, fotografiji i, najzad, o samome sebi.

Zatim, Bartovi radovi su raznovrsni i u pogledu oblasti, odnosno discipline ili žanra kojima pripadaju. Neki od njih pisani su s naučnim ambicijama. Takve su, na primer, knjige *Sistem mode* i *Elementi semiologije* i rasprave *Retorika slike* i *Strukturalna analiza priče*. Tu se Bart drži naučnog diskursa, odnosno oslanja se na naučni metajezik. Drugu grupu njegovih radova čine teorijski i polemički eseji, okupljeni u knjigama *Nulti stepen pisma*, *Mitologije*, *Kritički eseji*, *Kritika i istina*. Njima dominira izlaganje teorijskih koncepcija, stavova, uverenja, ali to izlaganje je zahvaćeno igrom, ili radom, samog jezika. Najzad, treću grupu Bartovih radova čine esejističko-prozni fragmenti. Njih nalazimo najviše u knjigama *Zadovoljstvo teksta*, *Sad*, *Furije*, *Lojola*, *Odlomci jednog ljubavnog govora* i *Carstvo znakova*. Tu označujuće odnosi prevagu nad označenim, književnost nad naukom, pisanje nad spekulacijom. Teorijski metajezik zamenjen je činom punog pisanja.

Ova raznovrsnost, koja se grubo može nazvati žanrovskom, u tesnoj je vezi sa raznovrсношću velikih interpretativnih sistema i njihovih varijanti, u čijem okrilju je Bart, po sopstvenom priznanju, uvek pisao. Knjige o Mišleu i Rasinu pisao je iz psihoanalitičke perspektive; marksizmom su najviše obeleženi tekstovi o nultom stepenu pisma, mitologijama, o Brehtu, prvi od njih još i egzistencijalizmom; ostali njegovi radovi vezani su za strukturalizam, formalizam ili teoriju teksta.

Dakle, reč je o trostrukoj raznovrsnosti Bartovog dela: raznovrsnosti predmeta, žanrova — ili, možda, bolje reći, jezika — i metoda. Međutim, konstatovati raznovrsnost nije čist empirijski postupak. Raznovrsnost nije data, ona je rezultat razvrstavanja, a svako razvrstavanje se oslanja na neki sistem klasifikacije, na neku teoriju o podeli na vrste, žanrove, predmete. Upravo je Bart ukazao na značaj i problematičnost klasifikacija, pre svega, klasifikacije jezika. Evo šta je o tome pisao 1965. godine:

„Za jedno društvo ništa nije bitnije od *klasifikacije* njegovih jezika. Menjati tu klasifikaciju, premeštati govor, znači dizati revoluciju. Francuski klasicizam se u toku dva veka određivao na osnovu ragrađenosti, hijerarhije i postojanosti svojih pisama, dok se romantička revolucija sama prikazivala kao remećenje podele. A evo skoro sto godina, u svakom slučaju počev od Malarme, odvija se jedno značajno preuređivanje prostora naše književnosti: menjaju se, prepliću i izjednačavaju dve funkcije pisanja — pesnička i kritička. Pored toga što se sami pisci bave kritikom, često i njihovo delo obelodanjuje uslove svog rađanja (Prušt) ili čak svog odsustva (Blanšo); jedan isti jezik teži da prožme čitavu književnost i čak da zađe iza samoga sebe; tako autor može svoju knjigu da obuhvati s naličja; nema više ni pesnika ni romanopisca: postoji samo određeni način pisanja.

Ali jednim komplementarnim kretanjem sada se kritičar pretvara u pisca. Naravno, želja da se bude pisac nije polaganje prava na određeni položaj, već intencija bića. Šta za nas znači to što veću slavu uživa romanopisac, pesnik, esejist ili hroničar? Pisac se ne može odrediti na osnovu uloge ili vrednosti, već samo prema izvesnoj *svesti o govoru*. Pisac je onaj za koga jezik predstavlja problem, onaj ko iskušava njegovu dubinu a ne njegovu instrumentalnost ili lepotu. Dakle, nastale su knjige kritika koje valja čitati na isti način kao i književna dela u pravom smislu, mađa su autori tih knjiga, po svom statusu, samo kritičari a ne pisci. Ukoliko se nova kritika uopšte zasniva ne nečem stvarnom, onda to svakako nije jedinstvo njenih metoda, još manje snobizam koji je — kako se olako kaže — podržava, već je to upravo samosvojnost kritičkog čina, potvrđenog danas, daleko od alibija nauke ili ustanovâ, kao čina punog pisanja. Dok ih je nekad razdvajao obilato korišćen mit o „gordom stvaraocu i poniznom slugi, koji su obojica potrebni, svaki na svom mestu” itd, danas se pisac i kritičar zajedno nalaze u istom teškom položaju u odnosu na isti predmet — jezik.” (*Kritika i istina*, u: *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit, 1979, str. 193—94)

Dakle, granice između nauke, kritike i književnosti, između njihovih predmeta i njihovih jezika, postale su za Barta problematične, naročito od trenutka kad je došao do uverenja da nema nedužnog, neutralnog metajezika, u čije se mogućnosti i prednosti jedno vreme i sam uzdao.

Kad je reč o predmetima kojima se Bart bavio, njihova heterogenost bitno se smanjuje kada se zna da se on nije zanimao za njihove supstance, nego za forme, odnosno za jezik. Jezik je onaj jedinstveni, tačnije rečeno, objedinjujući predmet njegovih knjiga. Zato je on mogao, na primer, da u istoj knjizi piše o Sadu, Furijeu i Lojoli, o pornografskom piscu, katoličkom svecu i socijalisti utopisti. Bart je u njima video „logotete”, jezikotvorce.

U stvari, možda je najtačnije reći da u Bartovom delu raznovrsnost nominalnih predmeta, pluralnost metoda i kolebanja između formalizacije interpretativnih jezika i prakse pisanja („punog pisanja”) imaju tačku konvergencije u jednom momentu, ili dva vida jednog momenta, koji se mogu označiti kao *kritika jezika* i *odbrana književnosti*. Kritika jezika kod Barta najpre obuhvata i kritiku književnog jezika i jezika kritike. Osnovni Bartov zahtev je da književnost i kritika moraju prihvatiti svoje jezičko ustrojstvo.

Za književnost to znači da njenu granicu ne čine samo jezik na kome se piše (na primer, savremeni francuski), i piščev stil, koji je biološki predodređen, nego je ograničavaju i „vezuju” i znaci književnosti, treća dimenzija forme, *pismo*. Ali ova treća dimenzija forme je i dimenzija u kojoj se javlja mogućnost slobode, mogućnost izbora ovog ili onog pisma. Tako se u vezi sa pismom postavlja pitanje odgovornosti forme, morala književnosti. Pisac ne može da piše na „nultom stepenu”, da izbegne znakove književnosti, ali ne treba ni da ih po svaku cenu krije; odnosno, treba da ih prihvati kao svoj izbor. On nosi masku, ali je pokazuje prstom. To je omiljena Bartova metafora iz vremena kada je formulisao ovo gledište. Drugo, prihvatajući ustrojstvo književnog jezika, pisac (a Bart misli na modernog pisca) mora prihvatiti i to da je književnost tehnika istovremenog nuđenja i uskraćivanja smisla. Samo tako književnost omogućava „disanje” jezika. Evo dva odlomka koji će to osvetliti:

„Obzorje jezika i okomitost stila u očima pisca predstavljaju nešto prirodno, jer on ne bira ni jedno ni drugo. Jezik funkcioniše kao negativnost, početna granica mogućnog, stil je nužnost koja povezuje narav pisca sa njegovim jezikom. U prvom slučaju on oseća prisnost Istorije, u

drugom prisnost sopstvene prošlosti. Oba puta reč je o prirodi, to jest o jednom prisnom gibanju gde je energija samo operativna, te se u jednoj prilici koristi za popisivanje a u drugoj za preobraćanje, ali nikada za procenjivanje ili označavanje izbora.

Ali svaka forma je i vrednost; otuda između jezika i stila mesto za još jednu formalnu realnost: pismo. Svaka književna forma bez razlike sadrži opšti izbor jednog tona ili, drugim rečima, jednog etosa, i upravo se tu pisac razgovetno individualizuje, jer se tu angažuje. Jezik i stil su date koje prethode čitavoj problematici izražavanja, jezik i stil su prirodni proizvodi Vremena i biološke ličnosti; ali formalni identitet pisca stvarno se ustanovljava tek izvan skupa gramatičkih normi i ustaljenih stilskih oblika, tamo gde pisanje, najpre sakupljeno i zatočeno u jednoj potpuno nedužnoj lingvističkoj prirodi, konačno postaje puni znak, izbor jednog ljudskog stava... Jezik i stil su slepe sile: pismo je čin istorijske solidarnosti." (*Nulti stepen pisma*, u: *Književnost, mitologija, semiologija*, str. 11—12)

Književnost je posebno ustrojena u tom smislu što je sačinjena od jezika, to jest od građe koja već nešto znači u trenutku kad se književnost nje maša: književnost treba da se *uđene* u jedan sistem koji joj ne pripada, ali čije je funkcionisanje ipak usmereno kao i u književnosti: na opštenje. Iz toga sledi da trvenja između jezika i književnosti čine, u neku ruku, samo biće književnosti...

„Mislim da ovo „lingvističko“ ustrojstvo književnosti baca dovoljno svetlosti na etička protivurečja koja pogađaju njenu upotrebu... Svaki put kad se opisivanje ne *zatvara*, svaki put kad se piše na dovoljno neodređen način da bi smisao mogao da se izmakne, svaki put kada se postupa *kao da svet nešto znači* a ne kazuje se šta, pisanje oslobađa jedno pitanje, potresa postojeće, nikada, međutim, ne dajući unapred oblik onome što još ne postoji, ono svetu vraća dah." (*Književnost i značenje*, u: *Književnost, mitologija, semiologija*, str. 176—177)

Slično tome, jeziku kritike Bart ne zamera što se vezuje za ideološke ili filozofske postulate, nego što hoće da bude objektivan, što kritičar svoje sudove prikriva alibijima empirizma i scijentizma. Jer u kritici „najveći greh nije ideologija, već ćutanje kojim se ona pokriva“. Kao merilo vrednosti — namesto lažne objektivnosti — Bart ističe koherentnost i iscrpnost. To znači da je moral kritike više u vernosti sopstve-

nom stanovištu, u njegovom sistematskom razvijanju, nego u otkrivanju implicitne istine književne retorike.

„U stvari, upravo priznajući da je sama tek jezik (ili, tačnije, metajezik), kritika može da bude — na protivurečan ali autentičan način — istovremeno objektivna i subjektivna, istorijska i egzistencijalna, totalitarna i liberalna. Jer, s jedne strane, kritičaru jezik kojim odabira da govori ne pada s neba, on je objektivno proizvod izvesnog istorijskog sazrevanja znanja, ideja, intelektualnih strasti, on je *nužnost*; a, s druge strane, svaki kritičar odabira taj nužni jezik u funkciji izvesne egzistencijalne organizacije, kao *obavljanje* jedne njemu svojstvene intelektualne funkcije, rad u koji on unosi svu svoju dubinu, to jest svoje izbore, svoja zadovoljstva, svoje otpore, svoje opsesije.” (*Šta je kritika?*, u: *Književnost, mitologija, semiologija*, str. 166)

Ova Bartova kritika jezika i, dakle, kritika književnog i kritičkog jezika, prožeta je izvesnim moralizmom, egzistencijalistički i marksistički nadahnutim, ali je on nastojao da je zasnue imanentno, da je veže za formu. Otuda se u njegovom delu na nov način povezuju strukturalizam i marksizam, egzistencijalizam i formalizam.

U radovima koje je objavio za poslednjih desetak godina, Bart se najviše oslanjao na jedno novo shvatanje književnosti, koje je u Francuskoj formirano pod uticajem izvesnih poststrukturalističkih mislilaca, kao što su Derida, Solers, Kristeva. Književnost je sada definisana iz perspektive teorije teksta. Temu odgovornosti forme, morala jezika, Bart sada postavlja na nov način: „Neki veruju da mogu nepogrešivo da odrede mesto te odgovornosti: to bi bio autor, autor u svom vremenu, svojoj istoriji, svojoj klasi. Međutim, drugo jedno mesto ostaje zagonetno i zasad izmiče svakom razjašnjenju: mesto čitanja. To zamračenje javlja se upravo u trenutku kada se najviše napada buržoaska ideologija, ali se ne postavlja pitanje sa kog mesta se govori o njoj ili protiv nje: je li to prostor izvesnog odustajanja od govora („ne govorimo, ne pišemo: borimo se”) ili suprotstavljanja putem govora („govorimo protiv kulture buržoaske klase”), pri čemu ostaje nejasno koja su obeležja tog govora, koje su njegove figure i njegovi sudovi, šta čini njegovu kulturnu pozadinu? Postupati tako kao da je protiv ideologije moguće govoriti nedužnim jezikom, znači gajiti i dalje uverenje da jezik može da bude samo neutralno sredstvo neke moćne sadržine. U stvari, danas nema nijednog jezičkog prostora izvan buržoaske ideologije: naš jezik od nje

dolazi, njoj se vraća, ostaje zatvoren u njoj. Jedini mogući odgovor nije ni suprotstavljanje ni rušenje, već samo krađa: razdrobiti stari tekst kulture, nauke, književnosti i njegove crte razmestiti po dosad nepoznatim obrascima, onako kao što se prekraja, ukradena roba." (*Sad, Fu-rije, Lojola*, Vuk Karadžić, 1979, str. 15—16)

U Bartovom delu iz poslednjeg perioda dolazi do radikalnog suprotstavljanja jezika i književnosti. U istoriji kulture odbrana književnosti je obično isto što i odbrana jezika, jednog jezika, na primer, narodnog, simboličkog, kolokvijalnog, intelektualnog itd. Pa i u onim retkim slučajevima nezadovoljstva jezikom, odbacivanja i razbijanja jezika — recimo, kod mističara ili dadaista — književnost i jezik dele istu sudbinu. Kod Barta to nije slučaj. On je u svojim poslednjim radovima književnost branio upravo od jezika. Ili, tačnije, književnost je, po Bartovom mišljenju, dragocena za nas zato što nas brani od jezika. Ovo gledište izneo je u uvodnom predavanju na Francuskom koležu, januara 1977, a tekst tog predavanja objavljen je sledeće godine u posebnoj brošuri, pod naslovom *Lekcija*. Ovaj kratki pregled Bartovih shvatanja jezika i književnosti završićemo jednim odlomkom iz *Lekcije*:

„Neki očekuju od nas intelektualaca da u svakoj prilici radimo protiv moći; ali naša prava borba je na drugoj strani; ona je usmerena protiv moći u množini, a to nije laka borba: jer moć je ne samo mnogostruka u društvenom prostoru, nego i neprekidna u istorijskom vremenu: prognana sa jednog mesta, pojavljuje se na drugom; nikad se potpuno ne gubi: podignete li revoluciju da biste je uništili, ona će odmah oživotiti, procvetati u novom poretku. Razlog te tvrdokornosti i posvudašnjosti je u tome što je moć parazit jednog transsocijalnog organizma vezanog za čitavu istoriju čoveka, a ne samo za njegovu političku istoriju. Taj objekt u koji se upisuje moć sve ljudske večnosti je jezik (language) — ili, da budem precizniji, njegov obavezni izraz — jedan jezik (la langue).

Ne vidimo moć koja je u jeziku, jer zaboravljamo da je svaki jezik razvrstavanje, a da je svako razvrstavanje nasilničko: *ordo* u isti mah znači raspoređivanje i pretnja. Jakobson je pokazao da se jedan idiom manje određuje po onome što dozvoljava da se kaže, a više po onome što prisiljava da se kaže. U našem francuskom jeziku (ovo su grubi primeri), prisiljen sam da se najpre postavim na mesto subjekta, da zatim iskažem radnju koja će zatim biti moj atribut: ono što činim samo je posledica i sled onoga što sam; na isti način, moram uvek da biram između muškog i ženskog roda, srednji

ili složeni rod su mi zabranjeni; dalje, prisiljen sam da svoj odnos prema drugome označim pribegavajući bilo zamenici *ti*, bilo zamenici *vi*: uskraćeno mi je zaobilaznje afektivnog ili socijalnog stava. Dakle, već po samoj svojoj strukturi jezik podrazumeva neizbežno otuđenje. Govoriti, a naročito pričati, nije isto što i opštiti, kako se obično misli, već je to isto što i potčinjavati...

Jedan jezik, kao performanca jezika uopšte, nije ni reakcionaran ni progresivan: on je prosto fašistički, jer fašizam nije sprečavanje da se nešto kaže, nego prisiljavanje da se to kaže...

U jeziku su servilnost i moć nerazmrsivo isprepleteni. Ako slobodom nazivamo ne samo snagu da sebe izbavimo od neke sile, nego naročito snagu da nikoga ne podvrgavamo sili, onda slobode može biti samo van jezika. Na žalost, ljudski jezik je bez spoljašnjosti. Iz njega se može izići samo po cenu nemogućnog... A za nas, koji nismo ni vitezovi vere ni nadljudi, ostaje samo, ako mogu reći, da varamo sa jezikom, da varamo jezik. Tu spasonosnu podvalu, to izmicanje, tu varku, koja omogućava da se jezik čuje van moći, u svetlosti stalne revolucije jezika, ja nazivam *književnošću*." (*Leçon*, Seuil, 1978, str. 11—16)

(Izbor, prevod i komentar IVAN ČOLOVIĆ)

